

Σέξτος: Πυρρώνειες Υποτυπώσεις

Σέξτος ο Εμπειρικός: *Πυρρώνειες Υποτυπώσεις*, Τόμος Β'. Εισαγωγικό δοκίμιο: Τ. Πεντζοπούλου-Βαλαλά. Μετάφραση – Σχόλια: Στ. Δημόπουλος. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος 2007, 733 σ., 31 €.

Κρίνει ο Ιωάννης Τρισόκκας (University of Sheffield)

I.D.Trisokkas@googlemail.com

Ο δεύτερος τόμος της εκδόσεως των *Πυρρωνείων Υποτυπώσεων* του Σέξτου Εμπειρικού από τις Εκδόσεις Ζήτρος επικεντρώνεται θεματικά στη γνωσιοθεωρητική διάσταση του έργου. Ο τόμος είναι κάπως περίεργα δομημένος. Χωρίζεται σε δύο κύρια μέρη, το πρώτο από τα οποία αποτελείται από μια μελέτη γραμμένη από την Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά και πραγματεύεται τη θεωρία της γνώσης των σκεπτικών φιλοσόφων της ελληνιστικής εποχής μέσα από το πρίσμα των *Πυρρωνείων Υποτυπώσεων*. Η μελέτη αυτή είναι ογκώδης, καθώς καταλαμβάνει πεντακόσιες τριάντα από τις εφτακόσιες τριάντα σελίδες του τόμου.

Μετά από αυτή τη μελέτη ακολουθεί η μετάφραση μέρους του Πρώτου Βιβλίου (ΠΥ Α' 164-86, 209-41) και ολόκληρου του Δεύτερου Βιβλίου των *Πυρρωνείων Υποτυπώσεων* (ΠΥ Β' 1-133). Ολόκληρο το έργο των *Πυρρωνείων Υποτυπώσεων* αποτελείται από τρία Βιβλία. Το μεγαλύτερο μέρος του Πρώτου Βιβλίου (ΠΥ Α' 1-163, 187-208) έχει μεταφρασθεί και σχολιασθεί στον προηγούμενο (2002) Τόμο Α' των Εκδόσεων Ζήτρος, ενώ ολόκληρο το Τρίτο Βιβλίο αναμένεται να αποτελέσει το περιεχόμενο του τρίτου τόμου της εν λόγω εκδόσεως. Τα δύο κύρια μέρη του τόμου συνοδεύονται από Χρονολογικό Πίνακα, Σχόλια του μεταφραστή, Πίνακα Ονομάτων, καθώς και Βιβλιογραφία που συμπληρώνει εκείνη του πρώτου τόμου.

Μεταφραστής είναι ο Στυλιανός Δημόπουλος, και η μετάφρασή του είναι όντως εξαιρετική. Ο λόγος είναι απλός, χωρίς εκφραστικές υπερβολές και αχρείαστους αρχαϊσμούς, με αποτέλεσμα η προσοχή του αναγνώστη να επικεντρώνεται αμέσως στη λογική δομή των επιχειρημάτων αντί σε μεταφραστικές αμφισημίες. Ίσως θα ήταν καλύτερο οι αριθμοί που συνοδεύουν το αρχαίο κείμενο να είχαν τοποθετηθεί στην ανάλογη θέση *μέσα* στο κείμενο της μετάφρασης – όπως άλλωστε γίνεται και στην αγγλική μετάφραση των Άννας και Μπαρνς [1], την οποία ο μεταφραστής, όπως παραδέχεται και ο ίδιος (σ. 541), έχει λάβει υπ' όψιν. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο μελετητής του έργου θα είχε τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει τη μετάφραση χωρίς να χρειάζεται να την αντιπαραβάλλει διαρκώς με το αρχαίο κείμενο.

Τα σχόλια του μεταφραστή είναι πράγματι πολύ διαφωτιστικά. Γίνονται αναφορές είτε σε άλλα σχετικά σημεία του μεταφρασθέντος κειμένου είτε στις δύο μελέτες που συνοδεύουν τις μεταφράσεις του πρώτου και δεύτερου τόμου της εκδόσεως. Επίσης, δεν παραλείπεται η παράθεση ιστορικών, φιλολογικών και βιογραφικών πληροφοριών, όπου αυτό κρίνεται αναγκαίο για την καλύτερη κατανόηση του κειμένου.

Η μελέτη της Πεντζοπούλου-Βαλαλά φαίνεται να είναι αποτέλεσμα μακροχρόνιας και εντατικής σπουδής τόσο των αρχαίων κειμένων όσο και της δευτερεύουσας βιβλιογραφίας. Πράγματι, όσο περισσότερο ο αναγνώστης εντρυφεί στη μελέτη, τόσο περισσότερο νιώθει ότι έχει να κάνει με μια συγγραφέα η οποία έχει άριστη γνώση των προβλημάτων που απασχολούν την έρευνα για τον ελληνιστικό σκεπτικισμό. Δεν θα ήταν υπερβολή να ειπωθεί ότι δεν υπάρχει έστω και ένα σημαντικό θέμα το οποίο συνδέεται με την εν λόγω έρευνα και το οποίο η μελέτη παραλείπει να πραγματευθεί.

Ανάμεσα σε άλλα θέματα, η μελέτη πραγματεύεται τον βίο και την προσωπικότητα των πρωταγωνιστών του κινήματος· τις διαφορές και τις ομοιότητες ανάμεσά τους (καθώς και μεταξύ σκεπτικισμού και στωικισμού)· τη δομή και σημασία των Δέκα Τρόπων του Αινησίδημου, των Πέντε Τρόπων του Αγρίππα και των Οκτώ Αιτιολογικών Τρόπων· τη διαφορά ανάμεσα στον ακαδημεικό και τον πυρρώνειο σκεπτικισμό· την ανάλυση των Πέντε Τρόπων του Αγρίππα από τον Χέγκελ και τον Μπαρνς· το σκεπτικό επιχείρημα ενάντια στη θεωρία της καταληπτικής φαντασίας· το εϋλογον του Αρκεσίλαου και το πιθανόν του Καρνεάδη· τη στωική θεωρία του σημείου και την αντίδραση των Σκεπτικών· τις μαρτυρίες του Κικέρωνα και του Αυγουστίνου· τον ηρακλειτισμό του Αινησίδημου· τη σχέση ανάμεσα στον πυρρώνειο και τον καρτεσιανό σκεπτικισμό· το πρόβλημα του κρυπτοορθολογισμού των Σκεπτικών· και τη σχέση του ελληνιστικού σκεπτικισμού με την καντιανή κριτική φιλοσοφία και με κάποιες σύγχρονες κατευθύνσεις του γνωσιολογικού σκεπτικισμού.

Δυστυχώς, ο διαθέσιμος χώρος δεν μου επιτρέπει να συζητήσω όλα αυτά τα θέματα. Θα περιορισθώ, λοιπόν, στη σχηματική συζήτηση δύο μόνο θεμάτων: πρώτον, της παρουσίας από τη συγγραφέα της ερμηνείας των Πέντε Τρόπων του Αγρίππα από τον Χέγκελ· και, δεύτερον, ενός επιχειρήματος σχετικού με τους Πέντε Τρόπους, βάσει του οποίου η συγγραφέας ασκεί κριτική στους Σκεπτικούς. Έχω επιλέξει αυτά τα δύο θέματα, επειδή προσωπικά, ανάμεσα στα θέματα που συζητά η συγγραφέας, τα θεωρώ ως τα σημαντικότερα από φιλοσοφική άποψη. Για να γίνει κατανοητή η συζήτηση, θα πρέπει πρώτα να περιγραφεί η γενική δομή των Πέντε Τρόπων.

Οι Πέντε Τρόποι του Αγρίππα στοχεύουν στο να δείξουν ότι η γνώση της πραγματικότητας είναι αδύνατη. Όπως επισημαίνει και η συγγραφέας, ενώ τον ίδιο στόχο είχαν και οι προγενέστεροι Δέκα Τρόποι του Αινησίδημου, οι Πέντε Τρόποι διαφέρουν κατά το ότι ο χαρακτήρας τους είναι «καθαρά λογικός». Αυτό σημαίνει ότι η εφαρμογή τους δεν λαμβάνει υπ' όψιν το *περιεχόμενο* των αληθοφανών προτάσεων ή συλλογισμών, όπως

γίνεται στην περίπτωση της εφαρμογής των Δέκα Τρόπων, αλλά μόνο τη (γενική) *μορφή* τέτοιων προτάσεων ή συλλογισμών (σ. 113-4).

Το ερώτημα το οποίο πρέπει να τεθεί σε αυτό το σημείο, *και το οποίο η συγγραφέας παραλείπει να θέσει*, είναι το εξής: Γιατί ο Αγρίππας θεώρησε ότι οι Δέκα Τρόποι ήταν ανεπαρκείς να πετύχουν τον στόχο τους και προχώρησε στη διατύπωση των Πέντε Τρόπων; Η απάντηση είναι προφανής, αν συνδέσουμε το ερώτημα με το τι πίστευαν οι Σκεπτικοί ότι απορρέει από την επίτευξη του στόχου τους, δηλαδή *απόλυτη αταραξία*. Οι Δέκα Τρόποι, ακριβώς επειδή η εφαρμογή τους λαμβάνει υπ' όψιν το περιεχόμενο των αληθοφανών προτάσεων ή συλλογισμών, δεν μπορούν να παραγάγουν απόλυτη αταραξία – το πολύ να παραγάγουν *μερική αταραξία*, η οποία διακόπτεται από στιγμές ταραχής. Αυτό συμβαίνει επειδή *κάθε φορά* που μια αληθοφανής πρόταση ή ένας αληθοφανής συλλογισμός εισάγεται στο σύμπαν του λόγου, ο Σκεπτικός θα πρέπει να διαλογισθεί το περιεχόμενο της πρότασης ή του συλλογισμού και το πώς θα το διαχειρισθεί. Η διαχείριση μιας πρότασης ή ενός συλλογισμού Α δεν βοηθά σε τίποτα στη διαχείριση μιας πρότασης ή ενός συλλογισμού Β, αφού το περιεχόμενο –που πρέπει οπωσδήποτε να ληφθεί υπ' όψιν– είναι διαφορετικό στην κάθε περίπτωση. Οπότε, *κάθε φορά* που μια αληθοφανής πρόταση ή ένας αληθοφανής συλλογισμός θα εισάγεται στο σύμπαν του λόγου, ο Σκεπτικός θα χάνει την αταραξία του και θα εισέρχεται σε κατάσταση ταραχής.

Η εφαρμογή των Πέντε Τρόπων, σε αντίθεση με την εφαρμογή των Δέκα Τρόπων, επιτρέπει στον Σκεπτικό να δείξει ότι η γνώση της πραγματικότητας είναι αδύνατη, ώστε να επιτύχει την *απόλυτη* αταραξία. Αυτό συμβαίνει επειδή οι Πέντε Τρόποι λαμβάνουν υπ' όψιν μόνο τη (γενική) *μορφή* της πρότασης ή του συλλογισμού – δηλαδή μόνο το *ότι* είναι πρόταση ή το *ότι* είναι συλλογισμός. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι Πέντε Τρόποι επιτυγχάνουν την *καθολικότητα* που απαιτείται ώστε να επιτευχθεί η απόλυτη αταραξία: Αν ο Σκεπτικός έχει δείξει ότι οι Πέντε Τρόποι λειτουργούν αποτελεσματικά ενάντια σε μια πρόταση ή έναν συλλογισμό, θα έχει επίσης αυτόματα *ήδη* δείξει ότι λειτουργούν αποτελεσματικά ενάντια σε *κάθε* πρόταση ή συλλογισμό που τίθεται ή τέθηκε ή θα τεθεί στο σύμπαν του λόγου. Αφού το περιεχόμενο της πρότασης ή του συλλογισμού δεν έχει καμία απολύτως σημασία, και με δεδομένο ότι οι Πέντε Τρόποι είναι αποτελεσματικοί ενάντια στη (γενική) *μορφή* της πρότασης ή του συλλογισμού, τότε συνάγεται με αναγκαιότητα ότι ο Σκεπτικός γνωρίζει *εκ των προτέρων* πως κάθε αληθοφανής πρόταση ή συλλογισμός που εισάγεται στο σύμπαν του λόγου δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως αληθής (δηλαδή παραμένει για πάντα αληθοφανής). Αυτό δείχνει, καταλήγει ο Σκεπτικός, ότι η γνώση της πραγματικότητας είναι αδύνατη, κάτι το οποίο του επιτρέπει να επιτύχει την απόλυτη αταραξία.

Σε αυτό ακριβώς το σημείο εμφανίζεται ένα άλλο σημαντικό ζήτημα. Από όσα είπαμε, γίνεται φανερό ότι οι Πέντε Τρόποι και οι Δέκα Τρόποι δεν αλληλοσυμπληρώνονται, και ότι οι πρώτοι –αν είναι όντως επιτυχημένοι– *από μόνοι τους* δείχνουν ότι η γνώση της πραγματικότητας είναι αδύνατη. Μέχρι τώρα, κάθε φορά που αναφερόμουν στην ε-

φαρμογή των Πέντε Τρόπων έλεγα ότι αυτοί εφαρμόζονται σε προτάσεις ή συλλογισμούς. Πράγματι, το κείμενο των *Πυρρωνείων Υποτυπώσεων* αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο η εφαρμογή να γίνεται είτε σε προτάσεις είτε σε συλλογισμούς. Αλλά όπως έχει ήδη επισημανθεί στη βιβλιογραφία, οι συλλογισμοί, πρώτον, αποτελούνται από προτάσεις και, δεύτερον, παραμένουν απλώς αληθοφανείς όταν *οι προτάσεις* που τους αποτελούν παραμένουν απλώς αληθοφανείς (δηλαδή όταν δεν αποδεικνύονται αληθείς). Επομένως, οι Πέντε Τρόποι *δεν χρειάζεται* να εφαρμόζονται σε ολόκληρους συλλογισμούς, παρά μόνο σε προτάσεις.

Πώς, όμως, εφαρμόζονται οι Πέντε Τρόποι σε αληθοφανείς προτάσεις, έτσι ώστε να δείχνουν ότι η γνώση της πραγματικότητας είναι αδύνατη; Η συγγραφέας ορθότατα αναγνωρίζει, πρώτον, ότι οι Πέντε Τρόποι εργάζονται συστηματικά και, δεύτερον, ότι ο Πρώτος Τρόπος, ο Τρόπος της Διαφωνίας, αποτελεί τη βάση αυτής της συστηματικής δραστηριότητας. Όταν μια πρόταση εισάγεται στο σύμπαν του λόγου, στο *πλαίσιο αμεσότητας* αυτού του σύμπαντος (δηλαδή όταν η πρόταση συλλαμβάνεται στην *αμεσότητά* της, *ανεξάρτητα* από οποιαδήποτε *σχέση* με άλλες προτάσεις), τίποτα δεν εμποδίζει τη συσχέτισή της με την *αντίθεσή* της. Η αντιθετική πρόταση είτε προϋπάρχει στο σύμπαν του λόγου (ο Σκεπτικός την εντοπίζει είτε στις “διαφωνίες των φιλοσόφων” είτε στις “διαφωνίες του κοινού νου”), είτε τίθεται εκεί από τον ίδιο τον Σκεπτικό (“χάριν του επιχειρήματος”). Το αποτέλεσμα αυτής της συσχέτισης είναι η ύπαρξη *αντιφάσεων* στο σύμπαν του λόγου. Οι αντιφάσεις απορρέουν από την έννοια της “επιστημονικής δραστηριότητας” (δηλαδή, της δραστηριότητας που αποβλέπει στη γνώση της πραγματικότητας), καθώς αυτή η δραστηριότητα αναγκαστικά δομείται πάνω στο πλαίσιο αμεσότητας του σύμπαντος του λόγου. Αφού η ύπαρξη αντιφάσεων, όμως, δεν μπορεί να συνυπάρξει με την ύπαρξη γνώσης της πραγματικότητας στο πλαίσιο αμεσότητας του σύμπαντος του λόγου, το μέγιστο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι “δογματικοί” (οι “επιστήμονες”) είναι πώς να επιλύσουν τις αντιφάσεις που διέπουν αυτό το πλαίσιο.

Από τη στιγμή που ο Τρόπος της Διαφωνίας δημιουργεί αυτή την προβληματική, ο Σκεπτικός χρησιμοποιεί τους υπόλοιπους τέσσερεις Τρόπους ώστε να δείξει ότι τέτοιες αντιφάσεις δεν μπορούν *ποτέ* να επιλυθούν και, επομένως, η γνώση της πραγματικότητας είναι αδύνατη. Το αντικείμενο επίθεσης των Σκεπτικών είναι η προσπάθεια των δογματικών να επιλύσουν τις αντιφάσεις μέσω μιας δραστηριότητας *θεμελίωσης*. Η εφαρμογή των τεσσάρων Τρόπων δείχνει ότι *κάθε* προσπάθεια θεμελίωσης παράγει είτε (α) εις άπειρον εκβολή είτε (β) κυκλικότητα είτε (γ) αναπόδεικτη υποθετικότητα είτε (δ) αυθαίρετη άρνηση της ύπαρξης αντίθεσης.

Στην παρουσίαση (σ. 95-103) της ερμηνείας των Πέντε Τρόπων από τον Χέγκελ στο πρώιμο δοκίμιό του με τίτλο «Η σχέση του σκεπτικισμού με τη φιλοσοφία» [2], η συγγραφέας ορθότατα επισημαίνει ότι ο Χέγκελ *συμφωνεί* με τους Σκεπτικούς ότι οποιοδήποτε μοντέλο επιστημονικής δραστηριότητας επιδιώκει να επιλύσει τις αντιφάσεις μέσω θεμελίωσης είναι καταδικασμένο στην αποτυχία και ότι αυτό οφείλεται στην εφαρμογή των Πέντε Τρόπων. Αμέσως μετά, όμως, μας λέει ότι *κατά τον Χέγκελ* το επι-

χειρήμα των Σκεπτικών καταρρέει όταν εφαρμόζεται στη θεωρητική φιλοσοφία (spekulative Philosophie) επειδή, πρώτον, οι αντιφάσεις που εμφανίζονται στο πλαίσιο αμεσότητας του σύμπαντος του θεωρητικού λόγου αποτελούνται από μονόπλευρες προτάσεις και, δεύτερον, σε αυτό το σύμπαν η έννοια της ολότητας περικλείει το μονόπλευρο των προτάσεων (ή, όπως το θέτει η συγγραφέας, «για τον Χέγκελ, η διαφορετικότητα ενυπάρχει μέσα στην ολότητα») (σ. 97-8).

Δεν θέλω να υποστηρίξω ότι η συγγραφέας δεν κατανοεί πώς ο Χέγκελ αντικρούει το επιχείρημα των Πέντε Τρόπων ή ότι όταν ο αναγνώστης ανατρέξει στα υπόλοιπα γραφόμενα της [3] δεν θα κατανοήσει καλύτερα πώς ο Χέγκελ το πράττει αυτό, αλλά θα ήθελα να υποστηρίξω πως αν ο αναγνώστης δεν έχει μελετήσει τα γραφόμενα του Χέγκελ και παραμείνει μόνο στα όσα λέει η συγγραφέας *στον τόμο που συζητάμε*, τότε δεν μπορεί παρά να θεωρήσει την απάντηση του Χέγκελ ανοησία! Από τη στιγμή που ο Πρώτος Τρόπος μας δείχνει ότι στο πλαίσιο αμεσότητας κάθε πρόταση συσχετίζεται με την αντίθεσή της, είναι φανερό ότι το ίδιο ισχύει και για τις δύο προτάσεις που αποτελούν τη “λύση” του προβλήματος κατά τον Χέγκελ (σύμφωνα με τη συγγραφέα), δηλαδή τις προτάσεις «οι αντιφάσεις που εμφανίζονται στο πλαίσιο αμεσότητας αποτελούνται από μονόπλευρες προτάσεις» και «η διαφορετικότητα ενυπάρχει μέσα στην ολότητα». Πώς γίνεται, λοιπόν, δύο προτάσεις που *με αναγκαιότητα* περιπλέκονται σε αντιφάσεις στο πλαίσιο αμεσότητας να οδηγήσουν το επιχείρημα των Πέντε Τρόπων σε κατάρρευση; Ο αναγνώστης, ακριβώς επειδή δεν παίρνει απάντηση σε αυτό το ερώτημα, αποκτά την πεποίθηση ότι ο Χέγκελ είναι αφελής ως προς την αντιμετώπιση των Πέντε Τρόπων. Πιστεύω ότι αυτό αδικεί τον Χέγκελ, τον μοναδικό φιλόσοφο μέχρι σήμερα ο οποίος κατάφερε να αντικρούσει το επιχείρημα των Πέντε Τρόπων [4]. Καθώς η συγγραφέας ξόδεψε πεντακόσιες τριάντα σελίδες στη μελέτη της, θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει δύο ή τρεις ακόμη έτσι ώστε να δώσει μια –έστω βραχεία– απάντηση στο παραπάνω ερώτημα!

Η συγγραφέας επιχειρεί σε δύο ακόμη σημεία της μελέτης της να ασκήσει κριτική στο επιχείρημα των Πέντε Τρόπων: η πρώτη κριτική γίνεται στις σελίδες 112-8 και η δεύτερη στις σελίδες 500-17. Θα κλείσω με μια συζήτηση της πρώτης κριτικής. Το πρόβλημα που επισημαίνει η συγγραφέας φαίνεται να είναι ότι οι Σκεπτικοί χρησιμοποιούν τους Πέντε Τρόπους ως *θεμελίωση* της πεποίθησης ότι η γνώση της πραγματικότητας είναι αδύνατη και, κατά συνέπεια, ως *θεμελίωση* της *εποχής*. Το πρόβλημα ακριβώς είναι ότι, από τη μια, οι Πέντε Τρόποι αποσκοπούν στο να δείξουν ότι η επίτευξη γνώσης μέσω θεμελίωσης είναι αδύνατη και, από την άλλη, λειτουργούν ως θεμελίωση γνώσης, δηλαδή της γνώσης ότι η γνώση της πραγματικότητας είναι αδύνατη (ή της γνώσης ότι πρέπει να επέχουμε από την επιστημονική δραστηριότητα). Από αυτό το πρώτο πρόβλημα δημιουργείται ένα δεύτερο: Τόσο η χρησιμοποίησή των Πέντε Τρόπων ως θεμελίωση της εποχής, όσο και η χρησιμοποίησή τους ενάντια στην πρακτική των δογματικών, συνεπάγεται ότι οι Σκεπτικοί «δέχονται σιωπηλά την ανάγκη της θεμελιώσεως» (σ. 113, 115). Η αντίρρηση εδώ είναι ότι, από τη μια, οι Σκεπτικοί χρησιμοποιούν τους Πέντε Τρόπους με στόχο να δείξουν ότι κανένα κριτήριο αλήθειας δεν

μπορεί να γίνει αποδεκτό και, από την άλλη, “σιωπηλά” αποδέχονται τη *θεμελίωση* ως κριτήριο αλήθειας.

Πιστεύω ότι η κρίση της συγγραφώς δεν μπορούσε να είναι περισσότερο λανθασμένη σε αυτό το σημείο. Καταρχήν ας προσεχθεί ότι ο Πρώτος Τρόπος δεν είναι μια πεποίθηση που ο Σκεπτικός εισάγει στο σύμπαν του λόγου, αλλά μια κατάσταση που *απορρέει* από την έννοια και πρακτική της επιστημονικής δραστηριότητας: Κάθε επιστημονική δραστηριότητα συσχετίζεται αναγκαστικά με ένα πλαίσιο αμεσότητας, στο οποίο οι τιθέμενες προτάσεις περιπλέκονται σε αντιφάσεις. Όσο αυτές οι αντιφάσεις παραμένουν άλυτες, η επιστημονική δραστηριότητα δεν μπορεί να διεκπεραιωθεί. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η έννοια και η πρακτική της επιστημονικής δραστηριότητας καταρρέει. Το *αυτόματο* αποτέλεσμα αυτής της κατάρρευσης είναι η εποχή.

Η σχέση ανάμεσα στον Πρώτο Τρόπο και στην εποχή θα μπορούσε, πράγματι, να χαρακτηριστεί ως σχέση *θεμελίωσης* – αν και ο Σκεπτικός θα διαφωνούσε με αυτόν τον χαρακτηρισμό. Είναι όμως σημαντικό να κατανοηθεί ότι δεν είναι ο Σκεπτικός που “κατασκευάζει” αυτή τη σχέση, και επομένως δεν συνεπάγεται ότι «δέχεται σιωπηλά την ανάγκη της θεμελιώσεως». Είναι επίσης σημαντικό να παρατηρηθεί ότι ο Πρώτος Τρόπος οδηγεί με αναγκαιότητα στην εποχή *ανεξάρτητα από τις πεποιθήσεις του Σκεπτικού*, και επομένως αυτή η σχέση δεν προκαλεί οποιοδήποτε πρόβλημα στη δραστηριότητα του Σκεπτικού.

Οι υπόλοιποι τέσσερις Τρόποι είναι καταστάσεις που *απορρέουν* από την έννοια και πρακτική της μεθόδου θεμελιώσεως, την οποία ενστερνίζονται και ακολουθούν οι δογματικοί (όχι οι Σκεπτικοί) ώστε να επιλύσουν τις αντιφάσεις στο πλαίσιο αμεσότητας του σύμπαντος του λόγου. Είναι πραγματικά παράλογο να θεωρεί κανείς ότι ο Πυρρώνειος «σιωπηλά» αποδέχεται τη θεμελίωση ως κριτήριο αληθείας. Ο Σέξτος επανειλημμένα μας λέει ότι ο Πυρρώνειος δεν αποδέχεται *κανένα* κριτήριο αληθείας. Το μόνο που κάνει ο Σκεπτικός είναι να *υποδεικνύει* στους δογματικούς ότι η μέθοδος της θεμελιώσεως παράγει τις προβληματικές καταστάσεις που δείχνονται στους Πέντε Τρόπους.

Παρά αυτές τις διαφωνίες με την Πεντζοπούλου-Βαλαλά, θα ήθελα να προτρέψω κάθε σπουδαστή της αρχαιοελληνικής, νεότερης και σύγχρονης γνωσιοθεωρίας να μελετήσει το βιβλίο που επιγραμματικά συζήτησα στην παρούσα βιβλιοκριτική. Είναι εξαιρετικό από κάθε άποψη, συμπεριλαμβανομένης της μετάφρασης, και δεν θα πρέπει να λείπει από καμία σοβαρή φιλοσοφική βιβλιοθήκη.

Σημειώσεις:

[1] Sextus Empiricus, *Outlines of Scepticism* (μτφρ. J. Annas και J. Barnes). Cambridge: Cambridge University Press 2000.

[2] G.W.F. Hegel, «Verhältnis des Skeptizismus zur Philosophie. Darstellung seiner verschiedenen Modifikationen und Vergleichung des neuesten mit dem alten», στο G.W.F. Hegel, *Jenaer Schriften 1801-1807* (επιμ. E. Moldenhauer και K.M. Michel).

Frankfurt a.M.: Suhrkamp 1970, σ. 213-72.

[3] Βλ. ιδ. Τ. Πεντζοπούλου-Βαλαλά, «Η ερμηνεία του αρχαίου σκεπτικισμού από τον Hegel», *Φιλοσοφία* 15/16 (1975/76), σ. 277-303.

[4] Βλ. Ι. Trisokkas, *Truth, Concept and Judgement: Hegel's Resolution of the Pyrrhonian Problematic*, διδακτορική διατριβή, University of Warwick 2009.

Δημοσιεύθηκε: 31.1.2010

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Τρισόκκας, Ι.: (Βιβλιοκρισία του:) Σέξτος ο Εμπειρικός: *Πυρρώνειες Υποτυπώσεις*, Τόμος Β'. Εισαγωγικό δοκίμιο: Τ. Πεντζοπούλου-Βαλαλά· Μετάφραση – Σχόλια: Στ. Δημόπουλος (Θεσσαλονίκη: Ζήτρος 2007). *Κριτικά* 2010-01, <<http://www.philosophica.gr/critica/2010-01.html>>.